

FRANTIŠEK VŠETIČKA
(Olomuniec)

GROTESKA PAVLA KOHOUTA

Próza Pavla Kohouta sedmdesátých a začátku osmdesátých let minulého století má převážně fantaskní, groteskní až absurdní ráz. Autor zveličuje a nadsazuje, zároveň však obrátí společenskou realitu, zejména tu českou, byť z ní byl jako nepohodlný intelektuál vyobcován. V Bílé knize o kauze Adam Juráček přisoudí řadovému profesorovi tělocviků a kreslení schopnost popírat Newtonův zákon o přitažlivosti zemské. V Katyni si vymyslí popravní učiliště, kde jsou připravováni budoucí kati. Nápady svaté Kláry (poprvé německy 1980) jsou jen zdánlivě střídmejší, neboť pojednávají o tom, jak v českém reálném socialismu začala jedna dívka předvídat budoucí události. Domněle nevinná okolnost měla však nevídané důsledky, jež razantním způsobem zasáhly do společenského a politického stroje menšího města. Poněkud jemnější odstín v látce (ve srovnání s černým humorem Katyně) lze mimo jiné přisoudit Jeleně Mašinové, Kohoutově budoucí manželce, jež je autorkou původního filmového scénáře, z dobových důvodů nikdy nerealizovaného. Pavel Kohout mu dal nejen románovou formu, ale vložil do něj mnohé, co jako aktivní společenský činitel prožil a promyslel.

Protagonistkou románu je žákyně Klára Zimová, nehybný střed příběhu, který pouze, ale zato zázračně předvídá budoucí děje. A kolem ní se točí celé město, počínaje spolužákem Tikalem a konče nejvyššími funkcionáři města. Klára je líčena jako pasivní tvor, skrze něhož promlouvá cosi vyššího.

Klára Zimová je nomen proprium, jež Kohout variovaným způsobem rozvedl v celém románě. Ona sama je později uctívána jako svatá Klára; v městě, nad nímž se tyčí kopec Klariňák, se nachází kostel svaté Kláry (v kostele pak obraz, „na němž katané rumpálem vytáčeli ze svaté Kláry střeva“)¹. V dávných časech v městě působil mnich Clarinus a historie města posléze praví, že se v něm za třicetileté války v jeden den narodilo 109 dětí ženského pohlaví, jež obdrželo jméno Klára. Na konci románu se pak čtenář dozví, že i nemluvná babička Zimových se jmenuje Klára. Kohout si s dívčím jménem zjevně

¹ Cituji z 1. českého vydání; P. K o h o u t, *Nápady svaté Kláry*, Toronto, Sixty-Eight Publishers, s. a.

pohrává, jedním z důvodů může být i ten, že jeho příjmení je s hrdinčným nominem aliteráčně a rozsahově spojeno.

Kohout ovšem nevariuje pouze jméno hrdinky, stejným způsobem, ne-li důmyslnějším, buduje architekturu svého románového díla. Postupuje tím způsobem, že scénuje, vytváří a střídá nejrůznější druhy scén, poněvíc scén synchronní, portrétní a úvahové.

Počínaje 6. kapitolou začíná Kohout uplatňovat synchronní vedení scén – kapitola se skládá z několika podkapitol, z nichž čtyři se odehrávají ve stejnou dobu; autor je uvádí stereotypním časovým udáním: „Téhož večera, v téže chvíli...” Všechny ostatní podkapitoly 6. kapitoly dějství pak v přibližně stejnou dobu: „Tentýž pátek...”, „Téhož dne...”, „Téhož večera...”

Obdobný postup uplatňuje Kohout i v kapitole 8., v níž jsou synchronní scény spjaty úvodním „Touž dobou toho rána...” V 9. kapitole synchronnost pokračuje – jednotlivé podkapitoly uvádí autor úslovími: „Přesně v té době...” a „Touž dobou...” Kohout se k scénám tohoto druhu uchyluje proto, aby zachytil mnohost, pestrost a především zmatenost dění v neobvyklém městě a stejně neobvyklém světě.

Celý příběh se odehrává v době, kdy do funkce nového tajemníka strany nastupuje soudruh Fuchs, zvaný Lišák. Uvedená synchronie je synchronie nejzávažnější, a to nejen ideově, ale rovněž stavebně, neboť prochází značným počtem kapitol.

Přijde-li v dějovém toku na scénu nová významnější postava, Kohout obvykle podá celé její i rodové (převážně třídní) curriculum vitae, jež má v daném případě scénický charakter, přesněji řečeno má ráz portrétní scény. Děje se tak převážně v druhé polovině prózy. V 11. kapitole nastiňuje Kohout kádrový profil předsedy městského národního výboru Bedřicha Karase, v téže kapitole také portrét faráře Havlíčka. Ve 12. kapitole pak podává podobiznu tajemníka městského výboru strany Richarda Fuchse (v ní mimo jiné ironická poznámka o vlastní Dobré písni). Jakoby zákonitě věnuje Kohout nejvyššímu funkcionáři nerozsáhlejší portrét.

Každá kapitola Kohoutova románu se rozpadá na několik podkapitol, z nichž vstupní mají převážně úvahový charakter. Náplní této úvahové složky je obvykle autorovo rozjímání o společenském stavu a o charakteru literární tvorby vůbec. Tak např. 4. kapitola začíná: „Stalo se módou sledovat hrdiny příběhů jen tehdy, když se děj zrovna děje. Zejména dramatická umění pěstují zlovyk, jemuž pak propadá i próza; na scéně ani na plátně se nestává, aby hrdinové hodiny četli na záchodě noviny, celé večery tupě civěli na televizi, anebo si jen tak vlezli do postele, aniž by tam dělali bůhvíco. Ani v próze už téměř není autora, který by se odvážil popsat, jak se i na povrchu krize neděje někdy nic, co by stálo za řeč: raději si alespoň vymyslí, že si někdo něco významného myslí”. Grotesknost prostupující celý román prostupuje i jeho úvahovou složku.

Poměrně pestrý charakter Kohoutových kapitol a podkapitol se částečně odráží i v titulech kapitol, jež mají synoptický ráz. Třeba ovšem dodat, že tyto tituly jsou v podstatě matoucí, což odpovídá grotesknímu charakteru autorova malého románu. Viz např. název 9. kapitoly: „Cisterna štěstí a ponorka strachu. – Žactvu se přísně zapovídá poškozovat zdravotnická zařízení. – Půjde profesor matematiky do blázince nebo uteče do lesů? – Župan jako košile a košile jako kapesník. – Macešky místo vlasů. – Svoboda náboženství je chráněna ústavou, pokud nepřijdou sucha. – Indiánský pochod a cirkusová rvačka. – Co stvořil bůh za účelem trestu? – Nahý lišák odplouvá z kurníku”.

K synoptickému titulu, jenž byl příznačný pro literaturu renesance a baroka, se v novější době uchyluje především humoristická a satirická próza – např. Jonathan Swift

v Gulliverových cestách, Zdeněk Jirotko v Saturninovi a Karel Poláček v Hostinci U kamenného stolu. Volbou synoptického titulu je v podstatě vymezen žánr Kohoutových Nápadů svaté Kláry.

Synoptické názvy představují začátky kapitol, jejich konce pak ztělesňují koncovky. Kapitola 6. začínají nejen synchronní scény, ale také koncovky, jež mají hromadný nebo živelný charakter. Zmíněná kapitola se uzavírá požárem v přírodopisném kabinetě a jeho likvidací. V závěru 7. kapitoly vyhraje kapitán Urban první cenu v sazce a řadí z toho jako pominutý. Kapitola 8. končí shromážděním sázkařů před poštou, dožadujících se svých výher. V koncovce 10. kapitoly se před domem Zimových shlukne větší počet žen, které vzývají Kláru jako svatou. Na konci 11. kapitoly se na městském národním výboru provalí povodeň, kterou Klára předpověděla. V závěru 14. kapitoly se naplní další Klářina předpověď – dojde k zemětřesení.

K jednotnosti jednotlivých kapitol přispívá v neposlední řadě rovněž jejich architektonická korespondence, jež má ponejvíce dílčí charakter. V 5. kapitole např. vytahuje žák Bašus *pět* papírků s matematickými příklady. Mezi nimi příklad číslo 15 (násobek pěti), jež koresponduje s počtem románových kapitol, jichž je 14 nebo 15 (po 14. kapitole Nápadů následuje kratší kapitola označená 14b).

V 7. kapitole dochází k obdobné korespondenci – Brunátová, manželka místního matematikáře, v ní přemýšlí nad *sedmi* lety svého manželství: „V tom okamžiku si velmi názorně představila, že sedm let zápasu s milovaným mužem, která právě dovršila, netvoří uzavřené dílo, ale je pouhou předmluvou k druhým sedmi létům, a ke třetím sedmi létům, a ke čtvrtým...”

Kohout však nepracuje jen s architektonickou korespondencí dílčí, ale také s románově celistvou, konkrétně s představou a smyslem 13. kapitoly jako kapitoly signifikantní, v níž musí dojít k neštěstí a tragédii. Kohout postupuje tak, že nejprve tento smysl kapitoly hned na jejím začátku napoví: „Příběh, už tak dlouhý a stále připlétaný jak svetr na meruňku, je náhle u konce s dechem. Expozice, kolize i krize se už odestály a peripetemi nevystačíme věčně oddalovat, co jednou nastat musí, tak proč ne tedy teď, v třinácté kapitole, rodné sestře černých pátků?” Autor čtenáře tímto ujištěním navnadí a jako správný mistr humoru a grotesky svůj příslib nesplní, přesněji jej odloží do příští kapitoly. Nejde tedy o architektonickou korespondenci, ale o její slastné očekávání (anebo o další nápad, nikoli však svaté Kláry, ale posvěceného tvůrce). Nejde tedy o signifikantní kapitolu, ale kapitolu asignifikantní.

V uvedené 13. kapitole má dojít k zemětřesení, jež Klára Zimová předpověděla na 10. hodinu. Tato hodina představuje v románě limitní čas, jež je pln očekávání všech obyvatel města. Desátá hodina byla sice Klárou pronesena, nebylo však řečeno, jde-li o desátou večerní či dopolední. V 10. hodin večer se předpovězené zemětřesení nekoná, což zostudí všechny funkcionáře města, dojde k němu však v 10. hodin ráno, kdy jeho příchod neočekával nikdo. Limitní čas se tak naplní a poněvadž jde o grotesku, naplní se s dvanáctihodinovým zpožděním.

Poslední kapitola, označená jako 14b, tvoří v podstatě klasické Nachgeschichte, telegraficky se v ní čtenáři sdělují další osudy románových hrdinů, zejména po historickém roce 1968. Poněkud paradoxní osud stihne právě protagonistku příběhu, jež se stane manželkou jednoho z příbyvsích sovětských okupantů.

Konstruktivně je to obdobný způsob ukončení jako v Durychově Bloudění. Durychův historický román je látkově odlehlý a ideově protikladný, neboť u Durycha se mísí katolic-

ká krev česká a španělská, kdežto u Kohouta socialistická česká a sovětská. V obou případech je to číře ideologické řešení, proto vynívající a ústící do prázdna, do ideologického vakua. Kohoutovo finální řešení je přitom organičtější, neboť zapadá do groteskní podoby prózy, kdežto u Durycha je toto řešení produktem věroučné přímočarosti a potřeby.

Závěrečná věta románu zahrnuje řadu informací, na jejím konci se česko-ruským novomanželům narodí syn, od něhož si Kohout napůl vážně a napůl ironicky slibuje lepší budoucnost obou národů. Ať už je tento natální explicit myšlen tak nebo onak, dostává v této koncové fázi výrazný politický náboj (ústící však do ideologického prázdna).

Pavel Kohout dovede svůj námět nejen do všech podrobností domyslet, ale také jej náležitě čtenáři podat. V *Nápadech svaté Kláry* použil řadu stavebných prostředků, z nichž nejvýznamnější jsou tři – důsledné promyšlení nomina propria protagonistky, způsob scénování (vytváření scén) a nenaplnění stěžejní architektonické korespondence. Hrdinčino nomen proprium prochází v románě nejrůznějšími podobami, jimiž jsou obdarováváni nejen lidé, ale v neposlední řadě rovněž geologický útvar tyčící se nad městem.

Kohout variuje vedle jména stěžejní postavy také tvar jednotlivých podkapitol, jimž dává jednu podobu synchronních scén, jindy pak scén portrétních, popřípadě úvahových (v posledním případě nejde ovšem o scénu, ale o uplatnění úvahové složky v podkapitolách a kapitolách). Dvojice scén a úvahová složka tvoří pouze menší část románové architektury, díky tomu *Nápady svaté Kláry* nesklouzávají do takové stavebné stereotypnosti jakou představuje *Bílá kniha o kauze Adam Juráček*, jež v podstatě sestává toliko ze stále se opakujících pseudodokumentů k případu profesora tělocviku. *Bílá kniha* představovala experiment, který ustrnul, znehybněl, *Nápady svaté Kláry* naopak spolu s *Katyní* prosadily cestu k skutečné epické naraci.

Osobité znaky nese posléze způsob, jakým Kohout připravuje a nakonec nerealizuje stěžejní architektonickou korespondenci, tj. přípravu a vytváření takové syžetové situace, aby v 13. kapitole došlo k nejzávažnější tragédii, aby se 13. kapitola stala kapitolou signifikantní. Autor tuto situaci skutečně připraví, a když má nastat, tak ji groteskně zhatí. Postup tohoto druhu je v české próze ojedinělý, daleko běžnější je vložit do 13. kapitoly jedno nebo dokonce několik neštěstí. Tak např. postupoval racionálně uvažující a budující Karel Sabina v románech *Blouznění* a *Morana*. Pavel Kohout je opačného ladění, jeho mysl je komická a groteskní, což bezprostředně ovlivňuje stavebné kvality jeho románu. Obecně třeba dodat, že výstavba humoristického nebo groteskního díla je vždycky obtížnější než kompozice díla běžného nebo vážného zaměření.

FRANTIŠEK VŠETICKÁ

Pavel Kohout's Grotesque

Summary

The text has been devoted to Pavel Kohout's prose, a Czech prosaist, poet and playwright, one of the most esteemed modern writers. The text focuses on the composition of his literary works, and, first of all, on the way in which the elements of fantasy, grotesque and absurd function in his literature.